

Americký a sovětský pohled na teorii veřejného mínění

S rozdílem několika měsíců vyšla v Chicagu kniha Francise Grahama Wilsona *A Theory of Public Opinion* (Teorie veřejného mínění) (1962, 308 str.) a v Moskvě kniha Alexandra Konstantinoviče Uledova *Obščestvennoje mnenije sovětskogo obščestva* (Veřejné mínění sovětské společnosti) (1963, 390 str.). Až na příbuznost tematiky to nejsou knihy podobné. Obě jsou svým způsobem pozoruhodné: americká neobyčejnou šíří záběru, který nenechává bez povšimnutí žádnou význačnější koncepci veřejného mínění, se kterou se lze v historii zpracovávání této problematiky setkat a která též zahrnuje jeho předhistorii v díle spisovatelů antiky; sovětská pak tím, že přestavuje průkopnický pokus o marxistické řešení otázky veřejného mínění v socialistické společnosti.

Wilsonovu nespornou výhodou proti Uledovi je, že bádání o veřejném mínění a konkrétní výzkum veřejného mínění má v USA a v jiných západních zemích starou, bohatou tradici, o kterou se každá další nová práce může opírat. Wilsonova kniha nesporně odráží bohatství zdrojů, z nichž autor mohl čerpat, v literární fundovanosti je její největší síla. Lze ji doporučit každému, kdo chce získat popisný přehled o vývoji západních názorů na veřejné mínění. (Někdy jde ovšem také jen o autorovou nepřímou, a pokud se marxismu týče, neobjektivní znalost literatury.) Poměrně vysoký pro americké poměry je i stupeň (ovšem eklektické) filosofičnosti přístupu knihy k problémům. Postrádáme však — a to je opět typické pro četné západní práce tohoto druhu — určitější vyjádření autorova vlastního stanoviska k jejich řešení. Wilson předkládá bohatý výběr různých teoretických hledisek na veřejné mínění samo, na jeho vztahy k jiným společenským a psychologickým jevům a přenechává většinou čtenáři, aby si z tohoto množství vybral. Někdy pak naznačuje sám jakousi „zlatou střední cestu“, složenou z prvků různých názorů. Příznačné pro autorovu teoretickou zdrženlivost je, že se neodvažuje ani určitěji vymezit hlavní předmět svého zkoumání; v celé knize nenajdeme Wilsonovu vlastní definici veřejného mínění. Téměř na konci knihy (str. 275) říká, že „je pravděpodobně nemožné, a snad nepotřebné formulovat přesnou definici veřejného mínění.“

Wilsonovo dílo je rozděleno do těchto hlavních oddílů: 1. historická zkoumání, 2. novodobá zkoumání, 3. skupiny (společenské) a

řízení mínění, 4. hodnocení a závěry. První část ukazuje historický vznik problému veřejnosti jako otázku vztahu vládnoucích vrstev a většiny, která se neúčastní vlády. Autor zde charakterizuje teoretická řešení různých stránek tohoto problému ještě před vytvořením teorie veřejného mínění v 19. století, řešení, která vyúsťují jednak v proud, který věří ve schopnost lidu utvořit si racionální a pravdivý obraz o společnosti, jednak v proud protichůdný, který ve veřejném mínění vidí prvek iracionality. Konečně se tato část zabývá institucemi veřejného mínění jakožto prostředky, kterými občan může působit na vládu. Díl druhý je věnován novodobému (od 19. stol.), bádání, charakterizovanému vznikem a vývojem vlastních teorií veřejného mínění. Na řadě příkladů dokazuje Wilson, jak je různými autory řešena otázka, zda se veřejné mínění vztahuje jen ke sporným problémům či nikoliv, jaký je jeho vztah k tradicím a kultuře dané společnosti, jaká je podstata mínění vůbec a jakými prostředky je možno je ovlivnit. Část třetí se zabývá veřejným míněním ve vztahu ke společenským skupinám inteligence, „střední třídy“ (ekonomické skupiny malých podnikatelů) a proletariátu. Konečně závěrečný oddíl vychází z analýzy postavení „řadového občana“ a vyúsťuje v „teorii zítřka“. Všude převažuje citovaná literatura nad primým zkoumáním a s výjimkou závěru v podstatě též nad autorovým vlastním názorem.

Pro stručnost si všimneme podrobněji jen toho, co Wilson považuje za ústřední problém a v čem ještě nejurčitěji vyslovuje své stanovisko. Je to otázka, zda prostý člověk, neodborník, má mít právo rozhodovat o veřejných záležitostech a o kterých, a kdy smí na druhé straně vládnoucí „elita“ zabránit uplatnění vůle většiny. Autor se přitom dotýká i důležité otázky filosofie dějin, zda společenské jednání lidí je či není determinováno objektivními zákony. Aniž ji důsledně řeší (kloní se spíše k indeterminismu), přechází k problému, zda a do jaké míry svobodu vůle může uplatnit i člověk stojící mimo elitu.

Wilson jednak uznává, že masy jsou v podstatě nesvobodné v důsledku své nevědomosti, na druhé straně jim přiznává morální právo uplatňovat vliv na veřejné záležitosti, neboť jim přisuzuje — s odvoláním na Pascala, Rousseaua a Schweitzera — duchovní, intuitivní, citové pravdy, které rozum nemusí znát (str. 259–260). Právo na uplatnění každé vůle musí být podle Wilsona zdůvodněno morálností, spravedlivostí a obhajitelností před

veřejným svědomím. A to jsou opět principy zdědivoditelné „posvátnou tradicí“, ne vědou. Na jejím základě může „společenské svědomí“ uznat legitimnost vlády lidí. Moudrost posvátné tradice je „konečnoucí“ základem legitimitnosti, je také základem zprostředkujícího faktoru: konsensu. Zahrnutý konsensus spočívá přesně v tom, že vládnoucí třída vládne legitimně a že nevyhnutelná a nezbytná moc nebo donucení používaná vládnoucími řádem je na druhé straně parafrázována v systému konsensu“ (str. 261).

Snaha přiznat veřejnému mínění právo na uplatnění, je-li toto mínění ztotožňováno jen s nevědomostí masy stojící proti odbornosti elit, vede tak k mystické „moudrosti citu“. Není také třeba velké důvtipnosti, abychom poznali, že takto pojaté legitimitnosti a konsensu se může dovolávat kdykoli kterákoli vládnoucí třída, neboť ona určuje, které tradice je třeba uctívat jako posvátné a tudíž určuje i svou legitimitnost a konečně i konsensus, podle kterého smí používat násilí proti všem, kteří s ní „nekonsentují“. Vzhledem k této okolnosti vyznívá pak nepřesvědčivě autorovo uznání oprávněnosti „revoluce a všeobecné neposlušnosti“ jakožto „extrémního léku v určitých situacích“ (str. 261). Fakticky se tyto „určité situace“ vztahují jen na případy ohrožení buržoazní demokracie.

Wilsonovým politickým ideálem je „pluralistická“ společnost, která je založena na svobodné existenci „tradičních a dobrovolných sociálních seskupení, které jsou zároveň nositeli nezczizitelných práv Deklarace Spojených národů“; tuto svobodu „lze najít v rodině, církvi, ekonomické skupině nebo v loajálnosti ke skupině profesionální. Znamená to celkem, že demokracie může mít program, nikoli však uniformitu teorií o přirozenosti člověka a společnosti. Implikuje spíše projevy ve prospěch svobody než svobodu projevu...“ (str. 287).

Pod zřejmým vlivem technokratických myšlenek prorokuje Wilson technické a přírodovědecké inteligenci nesmírný význam pro veřejný a politický život; domnívá se, že snad někdy lid jí bude moci přenechat funkci kontroly politiků a státníků. Zdůrazňuje ovšem, že možnosti uplatnění vědecké elity budou vždy omezeny morálním a náboženským přesvědčením prostého člověka. Ze by světový názor tohoto prostého člověka mohl kdy být v souladu s vědou, vyrůstá na vědeckých základech, to autor nepředpokládá.

Jako nejvážnější aktuální problém teorie veřejného mínění vidí Wilson otázku „masového člověka“, tj. člověka, jehož mínění se utváří na základě neobjektivní, simplifikující propagandy, člověka, jehož vliv na veřejné záležitosti přitom neustále roste a který zároveň „prchá před svobodou a odpovědností“ (str. 281). Wilson není schopen odpovědět na tuto otázku, doporučuje jen neustále prozkoumávat teorii (buržoazní) demokracie ve světle novodobých technik masového ovlivňování.

Autor se tak ocitá ve slepé uličce, do níž se dostává každý konzervativní liberál v době, kdy se hroutí svět tradiční buržoazní demokracie: chtěl by zachovat vliv a práva

veřejného mínění jakožto podstatu buržoazní demokracie a zároveň vidí, jak to může vést k zániku této demokracie. Je to dilema neřešitelné na buržoazních třídních pozicích a ztroskotat na něm už Wilsonův původnější krajan Walter Lippmann (*The Public Philosophy*, New York, 1955). Jediné řešení se naskytá tehdy, jestliže podstatu toho, čemu Wilson říká „vládnoucí kruhy“ a „veřejnost“ posoudíme nikoli jako protiklad mezi experty a laiky, ale jako protiklad mezi třídami, který se ovšem nutně bude řešit v neprospěch „pluralistické“ společnosti.

Ve Wilsonových úvahách je ovšem i racionální jádro: i po odstranění antagonistických tříd zbývá rozpor mezi duševní a fyzickou prací a rozpor mezi vedoucími a vedenými. Tento rozpor se nemůže neprojeovat v politické oblasti jako otázka vztahu mezi odborností, vědeckostí řízení socialistické společnosti na straně jedné a účastí nejširších vrstev lidu na tomto řízení, vrstev, které nejsou takovými odborníky v užším smyslu, na straně druhé. Problémem zůstane i tvorba veřejného mínění prostřednictvím prostředků masové propagandy. I když tu odstraníme buržoazní vliv, zůstane živou otázkou vztah mezi vědeckostí propagandy a její přístupností a atraktivností vzhledem k masám. Měla by to být mezi jiným marxistická teorie veřejného mínění a jeho funkce za socialismu, která by tyto problémy pomáhala řešit.

*

Zaměření knihy Uledovovy je užší než zaměření Wilsonovy práce. Jiný rozdíl plyne z toho, že to je v jistém smyslu kniha „začátečnická“. Uledov se nemůže opírat o bohaté domácí tradice oboru jako Wilson. Jeho kniha zrcadlí počátky bádání o veřejném mínění v socialistickém světě vůbec a v SSSR zvlášť. Opírá se vedle jiné literatury o díla klasiků marxismu-leninismu, některé sovětské dokumenty, některá vybraná západní sociologická nebo sociálně psychologická pojednání (Berger, Sauvy, Lowell, Lippmann, Cantril, Albig, Hennis, Tönnies aj.) a konečně ojediněle o práce polského sociologa Wiatra. Na rozdíl od Wilsona se Uledov snaží také o některá zobecnění ze společenské praxe. Uledovo svetonázorové východisko je výrazně marxistické, jeho pojetí veřejného mínění takřka vyrůstá z některých kategorií historického materialismu, trpí však bohužel i některými dosti vážnými pozůstatky dogmatismu, jak ještě blíže ukážeme.

Uledovova práce má tyto hlavní části: 1. veřejné mínění jako jev duchovního života společnosti, 2. formování sovětského veřejného mínění, 3. úloha veřejného mínění v životě sovětské společnosti.

Proti Wilsonovi vyniká Uledov teoretickou určitostí a jednoznačností. Už první kapitola podává přesné vymezení zkoumaného jevu. Alexander Konstantinovič Uledov vidí hlavní rys veřejného mínění v tom, že jde o kolektivní soud lidí, o „vyjádření vztahu ve formě schvalování nebo odsuzování, přání nebo požadování“ (str. 20). Veřejné mínění se utváří k otázkám, které se dotýkají společných zájmů lidí a o kterých se názory rozcházejí.

Veřejné mínění se nevztahuje jen k některé jedné formě společenského vědomí, ale „projevuje se ve všech specifických formách odrazu skutečnosti“ (str. 35), obsahuje racionální, volní i emocionální momenty, může být opřeno jak jen o společenskou psychologii (živelný vznik veřejného mínění), tak též o ideologii, např. o ideologii vědeckou (uvědomělé utváření veřejného mínění). Veřejné mínění nepředstavuje tedy ani určitou jednotlivou formu společenského vědomí (morální, právní, náboženskou atd.), ani určitou jeho rovinu (společensko-psychologickou či ideologickou), nýbrž určitý jeho stav (sostojanije). Uledov rozlišuje mezi celkem společenského vědomí jako *odrazem* s jemu vlastními rozumovými, emocionálními a volními momenty a celkem společenského vědomí jako *stavem*, tj. „jako činností, nebo přesněji, vědomím realizujícím se v praktické činnosti lidí“ (str. 47). Prvním aspektem se zabývá gnoseologie, druhým sociologie. Vedle veřejného mínění počítá A. K. Uledov k stavům společenského vědomí i sociální normy chování lidí, tradice a programy politických stran.

Od právního zákona, říká Uledov, se veřejné mínění odlišuje především tím, že disponuje pouze duchovními donucovacími prostředky, od programu tím, že neformuluje systematicky cíle a neurčuje úkoly. Veřejné mínění může být jak krátkodobé, pohyblivé, tak statické (spojené s tradicí). Je prostředníkem mezi vědomím a praktickou činností lidí. Veřejné mínění nemusí být totožné — a v třídní společnosti nebývá totožné — s míněním šířeným většinou prostředků masové komunikace.

S většinou postřehů, uvedených těmito tezemi lze souhlasit. Nepěsné je však tvrzení, že se veřejné mínění „projevuje ve všech formách odrazu skutečnosti“. I když do této skutečnosti nezahrneme přírodu a budeme ji chápat jen jako skutečnost společenskou, neodpovídá tato teze zcela pravdě. Uledov chápe totiž veřejnost zásadně jen v nejširším smyslu, jako veškerý lid nějaké společnosti. V tomto případě však nelze tvrdit, že by všechny formy odrazu společenské skutečnosti se stávaly obsahem jejího mínění. Ve skutečnosti tak širokou veřejnost zajímají v současné době v podstatě jen politické, ekonomické, morální a do určité míry estetické otázky (např. móda) do té míry, že k ní zaujme vědomý postoj. A tyto oblasti se ani nestávají předmětem mínění v celku (jako formy společenského vědomí), nýbrž jen jejich stránky v dané době aktuální.

Podnětný je pojem *stavu společenského vědomí*, zaváděný Uledovem s odvoláním na příležitostný obrat použitý G. V. Plechanovem. Jeho potřebnost je vyvolána tím, že tradiční dělení společenského vědomí na jednotlivé formy a vrstvy (roviny) zřejmě nestačí zachytit mnohotvárnost všech stránek společenského vědomí. Vzhledem k tomu ovšem, že do něj autor zahrnuje tak různorodé jevy jako veřejné mínění a programy politických stran, lze jen konstatovat, že je to pojem ještě značně nejasný. Uledovovi se tímto pojmem ani nedaří diferencovat mezi míněním

a postojem. To je asi také jeden z důvodů, proč se kategorií sociálního postoje (jinak velmi běžným v pojednáních o veřejném mínění) vůbec nezabývá.

Nejproblematičtější je Uledovova kniha tam, kde se pokouší o vymezení subjektu, nositele veřejného mínění. Tímto subjektem není — praví kniha — dav, obecnstvo, ani jednotlivá třída (i když veřejné mínění v třídní společnosti má třídní ráz), nýbrž „*nositeli veřejného mínění jsou ty třídy společnosti, jejichž zájmy splývají se společenským zájmem*, ty třídy, které jsou zainteresovány na společenském pokroku. Jinými slovy, veřejné mínění je spojeno s lidem“ (str. 77). Je to, říká se dále, vždy mínění většiny.

Uledovovi však toto vymezení nestačí. Nezřídka se totiž stává, že většina lidu — zejména v třídní společnosti, kde je vystavena tlaku propagandy vykořisťovatelských tříd — pojme mínění, které neodpovídá jejím objektivním zájmům. Uledov takovéto mylné mínění prostě z veřejného mínění vyřazuje a doplňuje své vymezení kvalitativním kritériem, podle něhož je veřejné jen to mínění, které odpovídá (objektivním) zájmům lidu (str. 84–86). Rozpornost, boj uvnitř mínění připouští jen potud, pokud se veřejné mínění *tvorí*. Veřejné mínění *vytvořené* je však jen mínění většiny, které se shoduje s objektivními zájmy pracujících. V socialistické společnosti je pak veřejné mínění „jednomyslný soud lidu o otázkách společenského života, které se dotýkají veřejných zájmů a vyžadují praktického řešení“ (str. 89).

Zde je na místě malé odbočení od Uledovovy knihy: Eduard Urx se v roce 1930 rovněž pokusil o definici „veřejného mínění“. (Uváděl tehdy tato slova zásadně v uvozovkách jako něco, co vlastně nepatří do marxistické terminologie.) Jeho vymezení je v otázce třídnosti přímým opakem vymezení Uledovova. Veřejné mínění je podle něho „jedna z forem měšťáckého třídního vědomí, jednou z jeho součástí, a to onou součástí, kterou vládnoucí třída zasahuje ostatní třídy společenské, hlavně třídu dělnickou a ovlivňuje je“ (Tvorba, r. 5, str. 554).

Urx tu přijímá za bernou minci a interpretuje v marxistické terminologii to, co za veřejné mínění vydávala buržoazie a co ostatně do určité míry odpovídalo i skutečnému tehdejšímu stavu vědomí širokých vrstev v ČSR. Je to zobecnění jednostranné. Stejně jednostranné je však dnešní opačné zobecnění Uledovovo. Obě krajnosti se dopouštějí téže chyby v tom, že podceňují skutečnost, že „mínění“ označuje jev psychologický, „veřejné mínění“ — jev společensko-psychologický. Je jistě pravda, že veřejné mínění odráží objektivní společenské zájmy. Stejně je však pravdou i to, že se odraz nemusí krýt s odráženým. Mínění veřejnosti zdaleka nemusí odpovídat jejím skutečným zájmům a je *přesto nepochybně jejím míněním*. To, že na toto mínění má v třídní společnosti vliv propaganda lidu nepřátelská, není důvod pro jeho vyloučení z veřejného mínění.

Mylné mínění může ostatně převládat i za